

ГРАМАТИКА

Олександр Лопатюк
(Чернівці)

СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ УМОВНОГО ЗВ'ЯЗКУ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Досліджено експліцитні та імпліцитні способи вираження умовного зв'язку в сучасній німецькій мові.

Ключові слова: складнопідрядні речення, складносурядні речення, ускладнені речення, прості речення, надфразні єдності, контекстуальне вираження умови.

Исследуются эксплицитные и имплицитные способы выражения условной связи в современном немецком языке.

Ключевые слова: сложноподчиненные предложения, сложносочиненные предложения, усложненные предложения, простые предложения, сверхфразовые единства, контекстуальное выражение условия.

The explicit and implicit means of the expression of condition in Modern German have been established.

Key words: complex sentences, compound sentences, sentences with infinitival and participial constructions, simple sentences, supra-phrasal unities, contextual means.

Метою статті є встановлення способів вираження умовного зв'язку в сучасній німецькій мові. **Актуальність** роботи зумовлена значним зростанням інтересу сучасної лінгвістики як до експліцитних, так і до імпліцитних способів мовного вираження подій та ситуацій. **Новизна** роботи полягає у комплексному інтеграційному підході до способів вираження умови як логічної категорії, знання чого є одним із факторів правильності інтерпретації висловлення адресатом.

Критичний аналіз теоретичних джерел вказує на те, що синтаксичне оформлення умовного зв'язку можна поділити на два розряди: вираження умовних відносин складнопідрядним умовним реченням (експліцитно) та вираження умови іншим, ніж складнопідрядне

умовне речення, способом (імпліцитно). Їх також визначають як „прототипічні” і „непрототипічні”, або „периферійні”, типи відповідно [2, с. 4, 298, 304]. Враховуючи цей факт, низка довідників з граматики дає визначення умовних конструкцій, не обмежуючись синтаксичними рамками складнопідрядного речення [2, с. 15; 7, с. 700; 8, с. 362; 10, с. 202–203; 12, с. 200].

Про вираження умови в ірреальних умовних реченнях Г. Гельбіг і Й. Буша пишуть: „Ірреальні умовні речення виражаються не лише в експліцитній формі у вигляді обумовлюючого підрядного й обумовленого головного речення. Досить часто умова виражена іншою формою. У таких випадках можна говорити про приховані ірреальні умовні речення, оскільки вони розпізнаються як умовні речення лише після реконструкції у складнопідрядне речення” [10, с. 202].

Аналогічної точки зору дотримуються автори граматичного видання Duden. Розглядаючи окремо підрядні речення, науковці вказують на варіативність вираження в них умови: „Здійснення можливої, іноді також імовірної, у будь-якому разі лише в думках сконструйованої події часто пов’язане з умовою, яка або не виражена явно й виводиться із ситуації (контексту), або чітко називається мовцем/ автором” [7, с. 160].

Досліджуючи способи вираження умови, К.-Х. Бауш критикує обмеженість описової парадигми низки граматичних довідників лише комплексними реченнями, зауважуючи, що це призводить до того, що неповні умовні речення, як правило, взагалі не розглядаються. Так, на його думку, невиправданим є те, що автори Duden обмежуються таким зауваженням щодо вираження умови в умовному реченні. Тому він зазначає: „Найчастіше цей кон’юнктив вживається в ірреальних реченнях, у яких умова не виражена в підрядному реченні. Умова в реченні може чітко називатись шляхом використання відповідного виразу, за допомогою прийменникової групи або прислівника, або в інших випадках виводиться із мовних або текстуальних зв’язків” [5, с. 80]. К.-Х. Бауш вважає, що німецькі довідники з граматики містять, з одного боку, недостатній опис семантичних структур умовного речення, а з іншого – неповний опис можливих поверхневих структур умовних речень, базуючись на нерепрезентативній базовій моделі [5, с. 80].

На „надмірне представництво умовних речень зі сполучником „*wenn*” в граматиках і підручниках з німецької мови для іноземців

вказує й німецький дослідник Г. Кауфманн. Він констатує, ґрунтуючись на дослідженні корпусу сучасної писемної німецької мови, що „антецедент виступає в найрізноманітніших формах вираження в цілому, однак лише відносно рідко в реченнях зі сполучником „*wenn*” [13, с. 152].

У межах складнопідрядного речення визначає умовний зв'язок Є.Й. Шендельс: „Умовне речення вказує на те, за якої умови відбувається подія, названа в головному реченні” [4, с. 392]. Розглядаючи способи вираження умови, авторка розрізняє такі варіанти, характеризуючи їх як „конкурентні форми умовних речень”:

1. Складносурядні речення: *Wir entfernen die Luft aus dieser Röhre, dann steigt das Wasser an die Stelle der Luft – Wenn wir die Luft aus dieser Röhre entfernen, dann steigt das Wasser an die Stelle der Luft* [4, с. 393]; *Sag mir, mit wem du umgehst, und ich sage dir, wer du bist (Sprichwort) – Sagst du mir..., dann sage ich dir...* [4, с. 393].

Особливим видом складносурядного речення з першим еліптичним є такі структури: *Etwas mehr Geduld, und du findest die Lösung; Mehr Bewegung, und Ihre Gesundheit ist wieder hergestellt – Bewegen Sie sich mehr, dann... – Wenn Sie sich mehr bewegen, dann...* [4, с. 393].

2. Партиципні та інфінітивні звороти:

а) абсолютні партиципні звороти з *gesetzt, vorausgesetzt, angenommen, ausgenommen, abgesehen, eingerechnet, ausgeschlossen, eingeschlossen*, наприклад: *Nüchtern betrachtet, hatte er damals doch recht – Wenn man alles nüchtern betrachtet...* [4, с. 394];

б) неабсолютні партиципні звороти: *Diese Arznei, in kleinen Dosen eingenommen, ist von großer Wirkung – Diese Arznei ist von großer Wirkung, wenn man sie in kleinen Dosen einnimmt...* [4, с. 394];

в) інфінітивні групи: *Nach seiner Aussprache zu urteilen, ist er ein Sachse – Wenn man nach seiner Aussprache urteilt, ist er ein Sachse* [4, с. 394]; *Sie täten besser, sofort eine Antwort zu schreiben – Sie täten besser, wenn sie sofort eine Antwort schreiben* [4, с. 394].

3. Прислівники, які виражають умову: *Ohne Führer kann man diesen Berg nicht besteigen – Wenn man keinen Führer hat, kann man diesen Berg nicht besteigen* [4, с. 394].

Для вираження умови в німецькій мові у партиципних зворотах вживається як Partizip I, так і Partizip II, наприклад: *Vom internationalen Höchststand ausgehend, kommt man zu einer realistischeren*

Bewertung → *Wenn man vom internationalen Höchststand ausgeht, kommt man zu einer realistischeren Bewertung* – Partizip I.

Mit anderen Industrien verglichen, sind diese Baumethoden im Rückstand → *Wenn diese Baumethoden mit anderen Industrien verglichen werden, sind diese Baumethoden im Rückstand* – Partizip II [10, с. 666].

Г. Гельбіг і Й. Буша зазначають, що деякі найбільш частотні умовні партиципні конструкції, які складаються з партиципу та прикметникового прислівника, набувають форм сталих стереотипних виразів. За семантикою дієслова, від якого утворений Partizip, вони поділяються на дві групи:

а) дієслова мовлення: *anders ausgedrückt, kurz gesagt, allgemein formuliert, genau(er) gesagt, anders gewendet* та ін.;

б) дієслова спостереження та мисленнєвого бачення: *inhaltlich gesehen, so betrachtet, grob geschätzt, streng genommen, richtig verstanden, so gedacht, damit verglichen* та ін.

У конструкціях з цим класом партиципів елімінований підмет відповідає неозначено-особовій формі з *man* у відповідному підрядному реченні. Від інших партиципціальних конструкцій вони відрізняються тим, що виражають ставлення мовця до висловлення. За семантикою вони дуже близькі до модальних слів і можуть бути частково скорочені, наприклад: *Mathematisch gesehen, ist er ein Experte* → *Mathematisch ist er ein Experte* [10, с. 668–669].

Як окремих спосіб вираження умови більшість авторів виділяють **прийменникові групи** [2, с. 11–12; 4, с. 90; 6, с. 161; 8, с. 362–363; 9, с. 799; 10, с. 202–203]. Автори праці „Типология условных конструкций” включають прийменникову групу в групу простих речень та визначають її як складову частину більш широкого класу **простих речень**. У цій групі вони виділяють такі підгрупи:

а) обставини умови, що виражаються сполученням типу *unter der Bedingung, dass..., unter der Voraussetzung, dass..., im Falle, dass...: Er kann die Prüfung nur unter der Voraussetzung bestehen, dass man ihn bei der Vorbereitung unterstützt;*

б) обставини іншої семантики, передусім інструментальної, з прийменниками *bei, mit, ohne, durch...: Ohne etwas Glück fällt er durch die Prüfung* [2, с. 11–12].

У граматичному виданні „Grundzüge einer deutschen Grammatik” (1984) зазначається, що умовні речення можуть відповідати імен-

никовим групам, які разом з умовними прийменниками у функції обставини умови вводяться в головне речення. З-поміж прийменників із функцією обумовлення найчастіше вживають *bei*, *unter*, *im Falle* та ін. [9, с. 799].

Є.Й. Шендельс зауважує, що умова може бути представлена у формі обставини, вираженої прийменниковою групою, як у реальних (а), так і в ірреальних умовних реченнях (б):

(а) *Ohne Führer kann man diesen Berg nicht besteigen* → *Wenn man keinen Führer hat, kann man diesen Berg nicht besteigen*;

(б) *Mit einem Flugzeug kämen wir schneller an.*

Ohne Bart sähe er wahrscheinlich jünger aus.

Er ist verärgert. An seiner Stelle wäre ich jetzt auch verärgert [4, с. 90, 393–394].

У простих реченнях носієм умови можуть слугувати, крім обставин у формі прийменникової групи, інші члени речення або інші види обставини. Цій тематиці присвячений один із розділів праці З. Йегера „Der Konjunktiv in der deutschen Sprache der Gegenwart” [12]. Автор зазначає, що переважна більшість умовних речень із присудком у формі Кон'юнктив II виступає без вираженої в підрядному реченні умови. Умова при цьому може бути виражена різноманітними способами, наприклад лексично, або навіть бути повністю відсутньою в поверхневій структурі. Автор не класифікує речення за способом вираження умови, наводячи лише приклади з досліджуваного корпусу. Приклади, за З. Йегером, можемо класифікувати так:

1. Умова виражена членом речення:

а) підметом (іменник або інфінітивна група):

Wahl Scharfs wäre ein Erfolg (wahl Scharfs = wenn Scharf gewählt würde).

Es wäre sicher nicht langweilig, die „Diagnostik des Nächsten“ einmal zusammenzustellen (= wenn man ... zusammenstellte);

б) обставиною:

Die Liebelei hätte eigentlich schon beim gemeinsamen Besehen der Briefmarkenalben ... beginnen müssen (eigentlich = wenn normale Umstände vorgelegen hätten, alles mit rechten Dingen zugegangen wäre, usw.).

In diesem Falle würde eine Krise in der ... Regierung in greifbare Nähe rücken (= wenn dieser Fall einträte);

в) означенням:

Einem größeren Menschen wäre es gar nicht möglich gewesen, sich an einem so niedrigen Ast zu erhängen (einem größeren Menschen = einem Menschen, der größer gewesen wäre; wenn er größer gewesen wäre) [12, с. 200].

Слід зауважити, що найбільш поширеним способом вираження умови в непрототипічних ірреальних умовних реченнях виступає обставина у формі прийменникової групи. З огляду на умовну семантику такі групи легко трансформувати в підрядні умовні речення. Натомість реконструкція імпліцитної умови, вираженої підметом, означенням або обставиною іншої, ніж умовна, семантики вимагають додаткового залучення контексту. Умовний спосіб у таких реченнях виступає актуалізатором умовного значення [1, с. 8–9; 8, с. 116].

Ще одним способом вираження умови деякі автори називають послідовність речень, формально не пов'язаних одне з одним, які, однак, утворюють **надфразну єдність** [1, с. 5; 2, с. 12; 3, с. 60–61; 8, с. 362; 12, с. 201–202].

Про цей тип вираження умови О.А. Кострова пише: „Складні ситуації можуть бути виражені експліцитно розчленованим ланцюжком речень, який, проте, як правило, легко трансформується в складнопідрядне речення”. Наприклад: *Aber konnte ich mich weigern? Man hätte mich bestimmt wegen staatsfeindlicher Gesinnung vors Tribunal gebracht* → *Wenn ich mich geweigert hätte, hätte man mich bestimmt wegen staatsfeindlicher Gesinnung vors Tribunal gebracht* [1, с. 5].

З. Йегер наводить такі приклади умовних конструкцій, виражених надфразними єдностями: „*Stellen Sie sich doch einmal vor, es wäre längst vor dem Unglück bekannt gewesen, daß die bewußte Nachttischlampe defekt war. Dann gäbe es zwei Möglichkeiten, nicht wahr?*” (dann = wenn die Nachttischlampe defekt gewesen wäre [12, с. 200].

На можливість вираження умови в надфразній єдності з урахуванням контексту вказує С.В. Урисон. Він зазначає, що між реченнями всередині тексту існує певний смисловий зв'язок, завдяки чому кожне речення тексту не просто позначає ситуацію, а представляє її у взаємозв'язку з іншими ситуаціями, які описано в цьому тексті.

Так, на його думку, в реченні: (1) *Für morgen wurde schönes Wetter vorhergesagt. Kann man auf den Strand fahren.* виражений той самий умовний зв'язок, що і між ситуаціями в реченні: (2) *Wir gehen baden, wenn dass Wetter schön ist.*

У прикладі (2) цей зв'язок оформлений за допомогою сполучника *якщо*, а в (1) він виражений не лексично, а самим розташуванням речень усередині тексту. Є.В. Урисон вказує на те, що сполучник „*якщо*” вбирає в свою семантику деякі типи внутрішньотекстових смислових зв'язків. Це цілком закономірно, оскільки призначенням сполучників як частин мови є вираження смислових зв'язків між реченнями, зокрема, уточнення та конкретизація логічних зв'язків між ситуаціями, позначених сусідніми реченнями тексту [3, с. 60–61].

Деякі дослідники виділяють ще один спосіб нестандартного вираження умови [10, с. 203; 11, с. 170–171; 12, с. 200–201]. Слід зауважити, що цей спосіб розглядається лише для умовних конструкцій з ірреальним значенням. З огляду на відсутність експліцитного представлення умови в поверхневій структурі висловлення та на необхідність залучення для її реконструкції ситуативного контексту, позначаємо цей тип як **контекстуальне вираження умови**. Наприклад: *Die chemische Technik könnte wieder als Fortsetzung alter Handwerkszweige angesehen werden* (= wenn man bestimmte Voraussetzungen schüfe); *Ende und Anfang – man könnte sie verwechseln...* (= wenn man nicht genau wüßte, daß ...). Наведені приклади З. Йегер визначає як еліпсис умови. У таких випадках, на думку вченого, умова повинна бути доповнена у глибинній структурі висловлення [12, с. 200–201].

Г. Гельбіг і Й. Буша (1980) зауважують, що реконструкція складнопідрядного умовного речення в конструкціях із контекстуальним вираженням умови можлива лише у контекстах, які піддаються однозначному трактуванню, наприклад: *Er würde dir bestimmt helfen* (, wenn du ihn darum bätest); *Ich hätte von dir ein solches Verhalten nicht erwartet* (, wenn ich dir auch manches zugetraut hätte) [11, с. 171].

Розглядаючи цей тип вираження умови, Г. Гельбіг і Й. Буша (1994) до таких конструкцій відносять, перш за все, ввічливі або обережно зважені висловлення, вживання кон'юнктиву в яких шаблонне, наприклад: *Es wäre nur noch die Gesichtshaut ein wenig aufzufrischen* (, wenn Sie damit einverstanden wären); *Der Mantel im Schaufenster könnte mir gefallen* (, wenn ich nach meiner Meinung gefragt

würde); *Könnten Sie mir sagen* (, wenn Sie so freundlich wären), *wie spät es ist?*; *Die konfrontative Grammatik ist eine theoretische Disziplin. Die kontrastive Grammatik wäre* (, wenn man sie damit vergleichen würde,) *eine praktische Disziplin* [10, с. 203].

Кон'юнктив у цих реченнях не перебуває в чіткій опозиції до відповідних речень в індикативі. Спосіб дієслова в таких випадках може змінюватись, істотно не впливаючи на смисл висловлення: *Der Mantel im Schaufenster könnte mir gefallen – Der Mantel im Schaufenster gefällt mir* [10, с. 203].

Узагальнення наведених вище способів синтаксичного оформлення умовного зв'язку й способів вираження в них умови дозволяє виділити такі типи вираження умови:

1. Складнопідрядні речення: сполучникові, безсполучникові.
2. Складносурядні речення: сполучникові (*und, aber, sonst, oder, doch*), безсполучникові.
3. Ускладнені речення: інфінітивні конструкції, інфінітивні звороти (*ohne zu*), партиципні конструкції.
4. Прості речення: підмет, обставина (з прийменником *mit/ohne/bei/durch*, без прийменника), означення, додаток.
5. Надфразні єдності: з маркером логічного зв'язку; з дейктичними (анафоричними) словами (*das/es*); зі сполучниками та сполучними словами; без маркера логічного зв'язку.
6. Контекстуальне вираження умови.

Отже, як свідчать численні мовні факти, вираження умовного зв'язку в сучасній німецькій мові не обмежується лише складнопідрядними умовними реченнями. Незважаючи на значну кількість випадків імпліцитного вираження умови, тобто вживання непрототипічних умовних конструкцій, вони, на думку багатьох мовознавців, і по сьогодні часто залишаються поза увагою дослідників. Очевидним є переважання випадків нетипового вираження умови в конструкціях з ірреальним значенням над умовними конструкціями, в яких присудок виражений дієсловом у дійсному способі. Однією з причин такого чисельного розподілу можна вважати функцію граматичної категорії Кон'юнктив як актуалізатора умовного зв'язку в непрототипічних умовних конструкціях. Інші причини вибору мовцем того чи іншого способу для вираження умовного зв'язку носять прагматичний характер.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРИ

1. Кострова О. А. Продолженная синтаксическая форма в контактной коммуникации (на материале современного немецкого языка) : монография / Кострова О. А. – Самара : Изд-во Саратовского ун-та, Самарский филиал, 1992. – 143 с.
2. Типология условных конструкций : монография / отв. ред. В. С. Храковский. – СПб. : Наука, 1998. – 584 с.
3. Урысон Е. В. Союз *если* и семантические примитивы / Е. В. Урысон // Вопросы языкознания. – 2001. – № 4. – С. 45–65.
4. Шендельс Е. И. Практическая грамматика немецкого языка / Е. И. Шендельс. – М. : Высш. школа, 1988. – 416 с.
5. Bausch K.-H. Modalität und Konjunktivgebrauch in der gesprochenen deutschen Standardsprache / Karl-Heinz Bausch. – München : Max Hueber Verlag, 1979. – 272 S.
6. Dreyer H. Lehr- und Übungsbuch der deutschen Grammatik / Hilke Dreyer, Richard Schmitt. – Ismaning : Max Hueber Verlag, 2000. – 359 S.
7. Duden „Grammatik der deutschen Gegenwartssprache“ / hrsg. u. bearb. von Günther Drosdowski in Zusammenarbeit mit Gerhard Augst ; [Autoren : Max Mangold u.a.]. – 4., völlig neu bearb. u. erw. Aufl. – Mannheim ; Wien ; Zürich : Bibliographisches Institut, 1984. – 800 S.
8. Eisenberg P. Grundriß der deutschen Grammatik / Peter Eisenberg. – Stuttgart ; Weimar : Metzler, 1999. – Bd. 2 : Der Satz. – 551 S.
9. Grundzüge einer deutschen Grammatik / [unter der Leitung von Karl Erich Heidolph, Walter Flämig and Wolfgang Motsch]. – 2., unveränderte Aufl. – Berlin : Akademie-Verlag, 1984. – 728 S.
10. Helbig G. Deutsche Grammatik / Gerhard Helbig, Joachim Buscha. – [16. Aufl.]. – Leipzig : Langenscheidt Verlag Enzyklopädie, 1994. – 736 S.
11. Helbig G. Deutsche Grammatik / Gerhard Helbig, Joachim Buscha. – Leipzig : VEB Verlag Enzyklopädie, 1980. – 629 S.
12. Jäger S. Der Konjunktiv in der deutschen Sprache der Gegenwart / Siegfried Jäger. – München : Max Hueber Verlag, 1971. – 436 S.
13. Kaufmann G. Zum Bedingungsgefüge / G. Kaufmann // Zielsprache Deutsch. – 1973. – H. 4. – S. 141–154.